

היו שלום ותודה על הדגים והחכות:

על הצורך בשינוי השיח הפוליטי בישראל

:: אדם הישראלי

כל עוד אנו נאבקים באמצעות מילים ומושגים, שמקורם בתפיסת העולם הניאו-ליברלית, נמשיך להפסיד. הגיע הזמן לשנות את המושגים ואת צורת המחשבה. צדק חברתי אינו מנגנון פיצוי עבור המסכנים והדפוקים, אלא הוא אידיאל הנגזר מתפיסת עולם הומניסטית: מן ההכרה בשוויון ערך האדם. צדק חברתי הוא מטרה ערכית מחייבת, ולא סיסמת תעמולה לקידומה של תכנית כלכלית זו או אחרת.

רבות כבר נכתב על הקשר בין מילים ושפה לבין יצירתה של תודעה. כבר למדנו מג'ורג' אורוול בספרו "1984" (ובמקומות נוספים) על היכולת להמציא שמות למוסדות, שיהיו בעלי משמעות הפוכה לתוכנם. (למשל: 'מיניסטריון השלום', העוסק במלחמה, או 'מיניסטריון האמת', העוסק בתעמולת המפלגה). למדנו גם מדוברי צה"ל עד כמה המילים מתעתעות: מכבסת המילים בכל הנוגע לפעולות הצבא מפתיעה כל פעם מחדש. דוגמא אחת מני רבות היא השמות הפסטורליים של מבצעים ('קשת בענן', 'גשם ראשון' ועוד) המסתירים פעילות אלימה. בשנים האחרונות זכינו לסיבוב נוסף של כפלי משמעות מהפוליטיקאים: כאשר ביבי אומר "כלכלה בריאה וחזקה" הוא מתכוון למכירת נכסי הציבור לבעלי הון פרטיים. משמעותה של הכרזת שרת החינוך ש"לכל ילד מגיע יותר" היא דווקא שלחלק מהילדים מגיע יותר אך לחלק מהילדים מגיע פחות. ולמה התכוון אהוד ברק כשקרא: "תנו להם חכות ולא דגים"? האם לשינוי המדיניות הכלכלית, או למס שפתיים של השמרנות, שמטרתו השארת יחסי הכוחות הקיימים על כנם?

בקיץ שעבר יצא בארה"ב ספר מרתק, המנתח את מערכות הבחירות האחרונות. גלן סמית (Glenn Smith), יועץ פוליטי השייך למחנה הדמוקרטי, קרא לספרו "הפוליטיקה של

ההונאה" (The Politics of Deceit). הטענה המרכזית שלו היא, כי כל עוד הדמוקרטים בארה"ב יתמודדו בזירה הציבורית תוך שימוש במושגים הלקוחים מן השיח הרפובליקני - הם ימשיכו להפסיד. בפרק בספרו 'Shooting Elephants' (בתרגום חופשי: 'לירות בפילים', סמל המפלגה הרפובליקנית), הוא מתאר כיצד השתלט השיח הרפובליקני על המושגים שבהם משתמשת התקשורת ועל שפת היומיום. לטענתו, שם טמון הניצחון הגדול של המחנה השמרני. בנושאים השונים העומדים על סדר יומה של ארה"ב שולט שיח שמרני-לאומי. במצב זה, גם אם תעבור הצעת חוק מסוימת, המיטיבה מעט עם אוכלוסיות חלשות - יהיה זה תיקון קוסמטי בלבד. כל "ניצחון" כזה בקרב מעיד על התבוסה האדירה במלחמה שכבר הוכרעה. על בסיס תזה זו אני מציע לבדוק את הזירה הישראלית.

מי מרוויח ממדינת הרווחה?

שתי בעיות כרוכות בשיח על מדינת הרווחה בישראל: ראשית, מדינת הרווחה נתפסת רק (או בעיקר) כעזרה לעניים ולמסכנים. שנית, היא מופיעה תמיד בהקשר של מאבקים וקרבות (או קרבות-מאסף).

הנושא "החברתי" טיפס לאחורונה במעלה סדר העדיפויות הלאומי. ואכן: "פתאום כולם חברתיים", כפי שכתב אודי מנור בגליון 'חברה' מס' 22 וגם בגליון זה. קואליציות נבנו ומאמרים נכתבו, כיכרות לחם נוסדו והפגנות אורגנו. אך סביב מה? כיצד הופיעו בתקשורת התכנים של ה"חברתיות"? זכויות הנכים; קצבאות לאמהות החד-הוריות; שירותים ציבוריים לעניים, מובטלים, פרזיטים וכאלה ש"אין להם".

כך נוצר הרושם, שמדינת הרווחה היא אינטרס של העניים. לאמיתו של דבר, הנהנים העיקריים ממדינת הרווחה הם מעמדות הביניים. כך, למשל, עולה ממחקר השוואתי מקיף שערך

כאשר ביבי אומר "כלכלה בריאה וחזקה" הוא מתכוון למכירת נכסי הציבור לבעלי הון פרטיים. משמעותה של הכרזת שרת החינוך ש"לכל ילד מגיע יותר" היא דווקא שלחלק מהילדים מגיע יותר אך לחלק מהילדים מגיע פחות. ולמה התכוון אהוד ברק כשקרא: "תנו להם חכות ולא דגים"?

שימו לב למונחים ה"קרבניים": מאבק, מחאה, זעקה וכדומה. המונחים הללו שגורים כל כך בשפה הציבורית עד שהם יוצרים את הרשם שעיסוק בנושאי רווחה חברתית נועד תמיד לעצור תכנית מסויימת שהחלה כבר להתגלגל במסדרונות משרד האוצר.

היא להגן על נכסי הציבור. ואין הכוונה רק למפעלים בבעלות המדינה אלא גם לחופי הים, לנקיון האוויר, לפיקוח על הקרינה הסולרית. את מי זה לא מעניין?

עד כאן לגבי תוכנה של האידיאולוגיה ה"חברתית". הבעיה השניה שאותה הזכרתי היא אופיה הנגטיבי של אידיאולוגיה זו. שימו לב למונחים ה"קרביים": מאבק, מחאה, זעקה וכדומה. המונחים הללו שגורים כל כך בשפה הציבורית עד שהם יוצרים את הרושם שעיסוק בנושאי רווחה חברתית נועד תמיד לעצור תכנית מסוימת שהחלה כבר להתגלגל במסדרונות משרד האוצר. לכן קל כל כך להציג את חסידי הסוציאלי-דמוקרטיה כ"מיושנים", "אויבי-הקידמה", "מחזירים את המשק לאחור", "מאטים את הצמיחה" ואם תרצו אפילו "סוציאליסטים אדומים כמו פעם ברוסיה".

ומהשפה אל השפס...

בחירתו של עמיר פרץ מפיתה רוח חדשה בשדה הציבורי-פוליטי, ולדעתי גם מביאה הזדמנות לשינוי השיח. מקריאה של העיתונות היומית ניתן לחוש כי פרץ עצמו מנסה לחולל שינוי כזה. לעיתים הוא כבול בשיח השמרני: "אצלי לא יהיה ילד עני אחד" הכריזו הכותרות הראשיות בעיתוני השבת שהתפרסמו מיד לאחר בחירתו. הכרזה כזו משחקת לידיהם של מתנגדי פרץ. היא נתפסת כהכרזה בחירות, אשר אין מאחוריה אמת. ואכן, קשה לראות תוכנית כלכלית ריאליסטית שתוכל בתוך זמן קצר לבטל כליל את העוני. אך לעיתים פרץ מנסה לחשוף את מה שהמילים מנסות להסתיר, למשל: "אין פער עדתי, יש פער מעמדי". ואכן, כל קריאה סטטיסטית של החברה הישראלית מראה, כי החלוקה ל'מזרחיים' ו'אשכנזים' כבר מזמן אינה אקטואלית. הקשר בין ארץ המוצא (של הסבים!) לבין מעמדם הכלכלי (של הנכדים) הוא חלקי ומורכב. את רוב הפרשנויות על ה'מזרחי' שכבש את "המפלגה האשכנזית", נותנים הפרשנים הפוליטיים בתקשורת ולא פרץ עצמו. הוא מדבר במושגים של תפיסת עולם אחרת, של אלטרנטיבה לשלטון הקיים ושל קיום הגון לכל אדם כערך מנחה. מי שעוקב אחרי פרץ, ולאחרונה גם אחרי המצטרפים החדשים לשורות 'העבודה', שם לב לתופעה נוספת: הפסקת השימוש בסיסמאות דו משמעיות ("חמלה", "עוני זה דבר נורא" וכדומה) ומעבר לשימוש במונחים של פעילות חקיקה. כך בנושא העלאת שכר המינימום, הטלת מס על ההון, חלוקה שונה של ההון בחברה, ביקורת

ד"ר ג'וני גל מהאוניברסיטה העברית. גל סקר במחקרו את התהליכים שעברה ישראל בשנות ה-70 וה-80, והראה, כי הנהלים העיקריים משירותי מדינת הרווחה, גם אם אינם מודעים לכך, הם בני המעמד הבינוני. ההסבר קשור ליכולת למצות זכויות, להשפיע על עיצוב המדיניות וביצועה ועוד.

היום מתרחב מושג מדינת הרווחה לתחומים נוספים. נבחן, למשל, את ההגנה על העבודה המאורגנת. בשנים האחרונות היא רלוונטית לא רק למפוטרים המתבצרים במפעל הטכסטיל בדרום או לעובדי ניקיון ושמירה. היא מעניינת גם אקדמאים עובדי מדינה, הנאלצים להפוך לעובדי חברת כוח אדם (במשרד הבריאות, למשל).

דוגמא נוספת: נתוני המוסד לביטוח לאומי מראים, כי ישראלים רבים מועסקים היום במשרה מלאה, אך נמצאים מתחת לקו העוני. עבור עובדים אלה ובני משפחותיהם תמיכה ממשלתית (למשל, בהעלאת שכר המינימום) הינה משמעותית ביותר. הם אינם משתייכים לקבוצת "העניים" שאפשר להאשים כפרזיטים, המנצלים לרעה את מדינת הרווחה. רבים מהם היו שייכים למעמד הביניים עד לאחרונה ומדיניות הממשלה היא זו שהעבירה אותם אל צידו השני של קו העוני. להבדיל ממי שאינו עובד, ברור לחלוטין ששינוי מצבם אינו תלוי ביציאה לעבודה, אלא בשינוי תנאיה של העבודה בה הם עוסקים. ודוגמא שלישית: תפקידה של מדינת הרווחה

שימו לב לתופעה נוספת: הפסקת השימוש בסיסמאות ח משמעיות ("חמלה", "עוני זה דבר נורא" וכדומה) ומעבר לשימוש במונחים של פעילות חקיקה.

נשאר העניין החברתי נחלתם של ארגוני מחאה קטנים ולעיתים הזויים, מחוץ לזירה הפוליטית הממשית.

לכן יש צורך בשינוי התודעה והשפה. הצדק החברתי ומדינת הרווחה לא מתמצים בכעיות של עוני, מסכנים ושבתות רעב. הם אינם באים לידי ביטוי רק בהפגנות ומכתבי מחאה בעיתון. התפיסה צריכה להישען על אמונה הומניסטית בערכו של האדם ובחלוקת משאבים שוויונית והיא ראויה להתקיים בכל שיטת שלטון ובכל תוכנית כלכלית. היא לא רק טקטיקה של מאבק, אלא שאיפה אידיאית שיש לחנך אליה.

מדינת הרווחה לא נוצרה עבור קבוצה מסוימת של בעלי הכנסה כלכלית נמוכה, אלא היא משרתת את החברה כולה. אל מול הגישה השמרנית הגורסת: "אין חברה אלא רק יחידים" (מרגרט תאצ'ר) והפוליטיקה השמרנית המפריטה "כל מה שזו", מבטאת מדינת הרווחה את האמונה בכוחה של הסולידאריות החברתית. היא מחזקת גם את הדמוקרטיה ואת היכולת לשבת מסביב לאותו שולחן, לנהל דיונים בשפה אחת ולקבל החלטות שיחייבו את כלל השותפים.

מערכת הבחירות הבאה, יכולה להיות גם המערכה על בחירת השיח. יהיה עלינו לחשוף מושגים מטעים, רגשניים או ריקים מתוכן כמו: "מאבק באבטלה", "מיגור העוני" או "ביטול הגזירות הכלכליות". יהיה עלינו להדגיש מושגים אחרים כגון: חשיבות העבודה המאורגנת, חיזוק השירותים הציבוריים, שמירה על נכסי הציבור וכן הלאה.

ובהמשך צפויה לנו עבודה קשה יותר: לפתח מושגים אחרים, שירכיבו שפה אחרת, שתיצור תודעה אחרת, שתבנה מציאות אחרת. טובה יותר.

על הרפורמה במס (שהיטיבה עם העשירונים העליונים והקטינה את קופת המדינה) ועוד.

על ההבדל בין תיקון עוול לציירת צדק

צדק ועוול אינם בהכרח שני הקטבים של אותה הציר. מול עוול יש לפעול, אל צדק יש לשאוף. זהו הבדל מהותי. צדק הינו ערך מוחלט, העומד ברשות עצמו ולא רק כתגובה למצב קיים. כפי שתיארתי, המאבקים על צדק חברתי מתנהלים כיום בעיקר כתגובה לאויב שקם ומאיים לפגוע בקבוצה זו או אחרת.

התיקון הנדרש הוא גיבושה של תודעה, המבססת את השאיפה לצדק חברתי על תפיסה הומניסטית של שוויון ערך האדם. משמעותו של ערך זה היא כי בני האדם שווים משום שהם בני אדם, וזאת, למרות ההבדלים הגלויים לעין כגון מין, גיל, מוצא, לאום או צבע עור. זוהי תפיסה כוללת של האדם והחברה, ששורשיה נעוצים בראשית העת החדשה ולמעשה, כולנו בניה.

בניגוד לפרשנות השמרנית, הרואה בשוויון מושג משפטי בלבד ('שוויון בפני החוק'), אני מציע כאן משמעות נוספת, ערכית, שיש לה גם ביטוי כלכלי וחקיקתי במציאות הפוליטית. זהו ההבדל בין שוויון זכויות לשוויון הזדמנויות. צדק חברתי, המבוסס על תפיסת שוויון, משמעותו חלוקה שונה של המשאבים הציבוריים. חלוקה כזו מתורגמת לצורת מיסוי פרוגרסיבית, לחקיקה המקדמת בצורה יזומה אזורים פריפריה ואוכלוסיות מוחלשות ועוד.

כאשר צדק חברתי מוצג רק ככלי להקלת המצוקה, הרי שגם 'יומטוב' ותוכניות ההתרמה האחרות בטלוויזיה נתפסות בעיני רבים כעשיית צדק. כל מייסד בית תמחוי רואה עצמו כפועל לטובת העניים. כל כוכבי הטלוויזיה הנתרמים מעת לעת למבצעי צדקה מבזים ומשפילים, מאמינים כי "הקלת הסבל" והזדהות עם המצוקה הם הדברים שהעניים מצפים להם. ביטוי נוסף לכך הוא נסיונם של ארגונים חברתיים שונים "להעלות את העוני והמצוקה על סדר היום". פעולה זו, גם אם באה מתוך מניעים טהורים, מסייעת דווקא להורדת הנושא מסדר היום. הרבה יותר קל לבטל את הביקורת על המדיניות הכלכלית כאשר היא באה ממקום רגשי ומרחם. אל מול הקריאות הנואשות לעזור למסכנים, מופיע נציג הממשלה הרשמי והשכלתני ומודיע, כי כעת ישנם נושאים אחרים דחופים יותר ו"מה לעשות, לכולנו אין כסף". (או, בגירסתו הצינית של בנימין נתניהו: "הגזרות הכלכליות הן הדרך היחידה לעזור לעניים בטווח הארוך"). כך

הרבה יותר קל לבטל את הביקורת על המדיניות הכלכלית כאשר היא באה ממקום רגשי ומרחם. אל מול הקריאות הנואשות לעזור למסכנים, מופיע נציג הממשלה הרשמי והשכלתני ומודיע, כי כעת ישנם נושאים אחרים דחופים יותר ו"מה לעשות, לכולנו אין כסף".

אדם הישראלי הוא סטודנט לתואר שני בתוכנית שורץ לניהול מלכ"רים וארגונים קהילתיים באוניברסיטה העברית, וחבר בתנועת הבוגרים של "המחנות העולים"

✉ adam@naaran.org

קצה הקרחון

הדס שטיין, כתבתנו החרוצה לעניי פלילים ומשטרה בגלי צה"ל, הערץ הקליל החביב והקול, נהנית מכל רגע. בכל בוקר מוקדשות לה שתי דקות במסגרתן היא מתבלת את ארוחת הבוקר של המאזינים באנקדויות מעולם הפשע המשעשע. ביום ד', 13.12, היא סיפרה בהומור רב על אישה שנכנסה לסופרמרקט במעלה אדומים והגיבה לתוך הגרבינים שלה - כמה מצחיק!! - 15 קופסאות סימילק, מברשות שיניים, צמר גפן ועוד כמה מוצרים. על השאלה כיצד הגיע החברה הישראלית למצב בו אישה נכנסת לסופרמרקט במעלה אדומים ומגיבה לתוך הגרבינים שלה 15 קופסאות סימילק, מברשות שיניים, צמר גפן ועוד כמה מוצרים, הכתבת הזריזה והשנונה לא חושבת שיש לקיים דיון. כי אחרת איך נשתעשע?? כי העיקר, כמו שאומרת הדס החביבה והשנונה, שיהיה "בוקר שקט ובעיקר בטוח".